

AZƏRBAYCANDA İLK ANA DİLLİ ORTA MƏKTƏBİN TƏŞKİLİ

Fərrux Rüstəmov,

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
İbtidai təhsil fakültəsinin dekanı, pedaqoji elmlər doktoru,
professor, Əməkdar elm xadimi
e-mail: farrukhrustamov@gmail.com*

UOT: 37

Xülasə. *Azərbaycanda orta əsrlərdə islam məktəblərinin bütöv sistemi (ibtidai, orta və yüksək) formalaşmışdır. Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğalı başa çatdıqdan sonra – 1829-cu ildə Zaqafqaziya məktəblərinin Nizamnaməsi qəbul olundu. Nizamnaməyə görə, Azərbaycan ərazisində qəza məktəbləri, ibtidai məktəblər, şəhər məktəbləri, realni məktəblər, rus-tatar məktəbləri yaradıldı. Təlim dili rus dilində olan bu məktəblər dövlət məktəbləri idi. Yalnız həmin dövrdə S.Ə.Şirvaninin, M.İ.Qasirin, M.M.Nəvvabın, M.T.Sidqinin açdığı məktəblər ana dilli ibtidai məktəblər hesab olunurdu. Ali məktəblərə qəbul olunmaq üçün real və klassik gimnaziya təhsili tələb olunurdu. Ana dilində isə orta məktəblər yox idi. Ona görə də Ali Pedaqoji İnstitut cəmi 6 tələbə ilə fəaliyyətə başlamışdır. Həmin dövrdə ana dilində orta təhsil almış gənclər yox idi. Bunun da başlıca səbəbi ana dilində orta məktəbin olmaması idi. Təhsil tariximizdə ilk anadilli orta məktəbin yaradıcısı A.Şaiq hesab olunur. Məhz o, ilk dəfə “Nümunə Məktəbi”ni yaratmış və həmin məktəbin nümunəsində sonralar onlarla ana dilində orta məktəblər açılmışdır. Ali Pedaqoji İnstitutla bağlı ilk himnin yaradılması da Abdulla Şaiqin adı və yorulmaz fəaliyyəti ilə bağlıdır.*

Məqalədə A.Şaiqin yaratdığı “Nümunə Məktəbi”nin təşəkkülü, inkişafı və təhsil tariximizdə oynadığı rolu araşdırılmışdır.

Açar sözlər: *milli məktəb, A.Şaiq, orta məktəb, ali təhsil, pedaqoji təhsil, təhsil tarixi.*

Key words: *national school, A. Shaig, secondary school, higher education, pedagogical education, history of education.*

Ключевые слова: *национальная школа, А.Шайг, средняя школа, высшее образование, педагогическое образование, история образования.*

1918-ci ilin may ayının 28-də Azərbaycan xalqının həyatında çox mühüm bir hadisə baş verdi. Şərqdə ilk müstəqil, demokratik, parlamentli Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması haqqında İstiqlal Bəyannaməsi elan edildi. Cəmi 23 ay fəaliyyət göstərən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti iqtisadi, siyasi, hərbi

sahədə olduğu kimi, təhsil sahəsində də çox mühüm işlərə imza atdı. Azərbaycan dili dövlət dili elan edildikdən sonra məktəblərin milliləşdirilməsinə başlanıldı. Azərbaycan Cümhuriyyəti Hökumətinin 1918-ci il 28 avqust tarixli Qərarına əsasən, bütün ibtidai tədris müəssisələrində təhsil ana dilində aparılmalı, dövlət dili olan

Azərbaycan dilinin tədrisi məcburi surətdə həyata keçirilməli, ali, ibtidai və orta tədris müəssisələrində isə dərslər dövlət dilində aparılmalı idi. Azərbaycan dilini bilməyən şagirdlər üçün 3-cü və 4-cü siniflərdə Azərbaycan dili şöbələri açılmalı və burada Azərbaycan dili ilə intensiv tədris olunmalı idi ki, iki ildən sonra həmin şagirdlər artıq bu dildə təhsillərini davam etdirə bilsinlər. İbtidai məktəblərdə təlimin ana dilində təşkilində ciddi problemlər yox idi. Belə ki, seminariya məzunlarının və qısamüddətli kursları bitirənlərin hesabına ibtidai məktəbi müəllimlə təmin etmək mümkün idi. Əsas məsələ orta məktəblərin milliləşdirilməsi və ana dilli yeni orta məktəblərin yaradılması ilə bağlı idi. “1919-cu ilin əvvəllərində Respublika ərazisində 23 dövlət orta təhsil müəssisəsi vardır ki, onlardan da 6-sı kişi, 4-ü qadın gimnaziyası, 5-i realni məktəb, 3-ü müəllimlər seminariyası, 3-ü “Müqəddəs Nina” qız məktəbi, politexnik məktəb və kommersiya məktəbi idi. Bu məktəblərin hamısında təlim rus dilində aparılırdı” [8].

Azərbaycan Milli Hökumətinin 28 avqust 1918-ci il tarixli qərarına əsasən, bütün məktəblərdə türk dilinin (Azərbaycan) məcburi tədrisi qanuniləşdirildi, məktəblərin milliləşdirilməsinə başlandı. Maarif və dini etiqad naziri Həmid Şahtaxtinski bütün məktəb rəhbərlərinə, o cümlədən realni məktəbin müdirlərinə məktəblərin tədricən milliləşdirilməsi ilə bağlı məktub göndərmişdir.

Azərbaycanda orta təhsilin milliləşdirilməsi qüdrətli sənətkarımız, müəllimlər müəllimi, yazıçılığında daha çox müəllimliyi ilə fəxr edən, maarif fədaisi Abdulla Şaiqin adı ilə bağlıdır. O, özü bütünlüklə xalqa xidmət nümunəsi idi və əsərlərində də müəllim kimi hamıya bunu tövsiyə edirdi. 1924-cü ildə tələbələrindən birinin xatirə albomuna yazmışdır: “Yüksəlmək, həqiqi bəxtiyarlılığa çatmaq özünü deyil, başqalarını yaşatmağa çalışmaqdır. Zira ki, həqiqi bəxtiyarlar cəmiyyət üçün yaşayanlardır”. Vətəninə, xalqına, doğma dilinə məhəbbətlə sevən Abdulla Şaiq “Xatirələrim”də yazırdı: “Milli vicdan milli məktəblərdə doğar. Məktəb və müəllimləri olmayan bir millət müəyyən bir sima və məfkurəsi olmayan bir cocuğa bənzər ki, öz xeyir və şərini düşünə, dost və düşməninə fərq edə bilməz. Cocuqlara özünü tanıdan, milli hisslərini, ruhlarını

yüksəldən, onların dağ çeşmələri qədər saf və təmiz ürəklərində böyük bir məfkurə doğuran, gələcəkdə sevgili vətəni üçün ən dəyərli övlad yetişdirən və sarsılmaz bir qüvvət hazırlayan məktəblərdir. Məktəblər millətin nur və səadət çırağıdır. Bəli, iqrar etməliyik ki, indiyədək milli məktəblərimiz olmadığından xalqımız naminə heç bir şeyimiz yox idi” [9].

Həmin dövrdə A.Şaiq Bakı realni məktəbində ana dili müəllimi işləyirdi. O, milli siniflərin açılmasına mane olmağa çalışan müəllimlərin ciddi müqaviməti ilə qarşılaşsa da, uşaqların valideynləri ilə təkbətək görüşərək milli siniflərin yaradılmasına nail oldu. Onun təşəbbüsü ilə bütün dərslər rus dilində keçirilən Bakı I realni məktəbinin nəzdində Azərbaycan dili üzrə üç aylıq kurs açıldı. Bu kursu bitirən şagirdlər üçün Bakı I realni məktəbində bütün dərslər Azərbaycan dilində keçirilən bir sinif (üçüncü sinif) təşkil olundu. O dövrdə Bakı I realni məktəbin direktoru təcrübəli pedaqoq İvan Viktoroviç Denfer idi. Onun rəhbərliyi ilə pedaqoji şurada siniflərin milliləşdirilməsi ilə bağlı qərar verildi. Siniflərin milliləşdirilməsi, təlimin ana dilində aparılacağı sinfin təşkili, ayrı-ayrı fənlərdən Azərbaycan dilində dərs deyəcəklər müəllimlərin tapılması A.Şaiqə həvalə olunmuşdur. O, Camo Cəbrayılbəyli, Ağa Əli Qasımzadə, Qafur Rəşad və realni məktəbin məzunları olan Sadiq Quluzadə, Adullah Abaşidzeni və Qulam Əli Həsənzadəni dəvət etdi. Onların köməyi ilə realni məktəbin 8 sinfi milliləşdirildi: əlifba şöbəsi-1, birinci ehtiyat şöbəsi-2, ikinci ehtiyat şöbəsi-2, birinci sinif-2, ikinci sinif-1 [1, s.70]. Bu məktəblərin milliləşdirilməsinin ikinci ilində məktəbdə 9 Azərbaycan, 12 rus sinifləri mövcud idi [1, s.71]. 21 sinfin içərisində tədris uğurları ilə seçilən son üçüncü sinif idi. 1919-cu ildə tədris ilinin yekunlarına həsr olunmuş müəllimlər şurası keçirildi. Birincilik qazanan sinfin mürəbbisi Abdulla Şaiq müəllimlər şurasında 3-cü sinfin müvəffəqiyyəti haqqında danışdıqdan sonra dedi: “Əxlaqları haqqında (3 sinfin şagirdləri nəzərdə tutulur) kimsədən bir şikayət eşitmədim. Tələbələrdən məmnun qalmayan müəllimlər varsa söyləsinlər”. Fransız dili müəllimi Qaplanova, alman dili müəllimi Barzak da həmin şagirdlərin uğurunu təsdiq etdilər. İlk milli sinif belə yarandı”.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini devirən bolşeviklər realni məktəbin binasını da müsadirə edərək əsgər kazarmasına çevirdilər. İlk milli məktəb (sinif) binasız qaldı. A.Şaiqın və həmkarlarının ciddi səyi nəticəsində milli məktəb (sinif) müvəqqəti olaraq 4-cü qız məktəbinin binasına köçürüldü. Dərslər həmin məktəbdə nəhərdən sonra keçirilirdi. Məktəb orada bir il fəaliyyət göstərdi. Sovet hakimiyyətinin ilk illərində həmin məktəb iki yerə ayrıldı. Məktəbin aşağı sinifləri birinci dərəcəli məktəbə çevrilərək 9 saylı, 3-cü sinifdən yuxarılar isə ikinci dərəcəli məktəbə çevrilərək 12 saylı məktəb statusu aldı.

Xalq Maarif Komissarlığının göstərişi ilə 1920-ci ilin yay aylarından başlayaraq, Bakıda və digər qəza mərkəzlərində qısamüddətli kurslarda müəllim kadrları hazırlanmağa başlandı. Qısa müddətdə keyfiyyətli müəllim kadrları hazırlamaq çox çətin idi. Ona görə də Azərbaycan XMK birillik pedaqoji kurslar açmağı məqsəduyğun hesab etdi. Birillik pedaqoji kursların məzunlarının birinci dərəcəli məktəbin son (4-5), ikinci dərəcəli məktəbin ilk iki siniflərində (6-7) dərs deməsi nəzərdə tutulurdu. Bakıda birillik pedaqoji kursun layihəsi Fətulla bəy Rzabəyli tərəfindən hazırlandı və təsdiq üçün Xalq Maarif Komissarlığına təqdim olundu. 1920-ci ilin 17 noyabrında layihə Xalq Maarif Komissarlığının Kollegiyası tərəfindən təsdiq olundu. Bakı Kişi Müəllimlər Seminarıyının binasında kurs üçün bir neçə otaq ayrıldı. Kursa cəlb edilənlərin əksəriyyəti ibtidai məktəblərdə işlədiyindən məşğələlər axşam keçilirdi. Kursun müdiri Fətulla bəy Rzabəyli, müavinlər isə Həbib bəy Mahmudbəyli və Rəhim Cəfərov idi. Pedaqoji heyət 21 nəfərdən ibarət idi ki, onlardan da biri Talıbzadə Abdulla Şaiq idi.

Birillik kurslar Ali Pedaqoji İnstitutun təşkili üçün yaxşı bir təcrübə oldu. İnstitutun təşkili ilə bağlı Təşkilat Komitəsi yaradıldı. Təşkilat Komitəsinin 6 nəfər üzvündən biri də Abdulla Şaiq oldu. Təşkilat Komitəsinin fədakarlığı, xalqımızın böyük oğlu N.Nərimanovun dekreti ilə 1921-ci ildə 6 nəfər tələbə, 8 nəfər müəllimlə fəaliyyətə başlayan Ali Pedaqoji İnstitutun ilk müəllimlərindən biri də Abdulla Şaiq idi. O, ədəbiyyat və dil dərslərini tədris edirdi. 1922-1923-cü tədris ilində 12 saylı məktəb Fətulla bəy Rzabəyli tərəfindən Ali Pedaqoji Kişi İnstitutunun

binasına köçürüldü və burada “Nümunə Məktəbi” kimi fəaliyyət göstərməyə başladı. İlk vaxtlar A.Şaiq Ali Pedaqoji İnstitutda dərs deməklə yanaşı, həm də “Nümunə Məktəbi”nə rəhbərlik edirdi. Məktəbin tədris planında müəyyən dəyişiklik edilmiş, dinin tədrisinə qadağa qoyulmuşdur. Məktəb şagirdlərinin xüsusi geyimləri, döş nişanları, çiyinlərinə taxılmış xüsusi poqonları vardır. “Nümunə Məktəbi”nin son sinif şagirdləri Pedaqoji Texnikumunun əsas siniflərinə köçürülürdü. Məktəbi bitirənlərə şəhadətnamə verilirdi. 1923-cü ildə ilk milli orta məktəb öz məzunları ilə vidalaşdı. Bu tədbir həm də A.Şaiqın pedaqoji fəaliyyətinin 20 illiyinə təsadüf edirdi. Azərbaycan XMK-nın qərarı ilə hər iki tədbirin birlikdə təntənə ilə keçirilməsi qərara alındı. Ə.Məmmədovun yazdığına görə, “yubiley 1923-cü ilin soyuq dekabr ayına təsadüf etmişdir. Şaiqın tələbələri gül-çiçəklə Verxni-Naqornı 19-da (indiki A.Şaiq küçəsi, 21) yerləşən mənzilinə gələrək yubileyi alqışlamış, sonra əlləri üstünə alaraq Azərbaycan Ali Pedaqoji İnstitutunun (indiki İqtisad Universitetinin) akt zalında toplaşan, onu təlaşla gözləyən toplantı iştirakçılarının hüzuruna gətirmişdir [4, s.43]. Gecənin yüksək səviyyədə keçməsinin şahidi olan M.Salehlinin yazdığına görə, gecədə nəinki Xalq Maarif Komissarlığının əməkdaşları, tanınmış ziyalılar, həmçinin SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi Rəyasət Heyətinin ZSFSR-dən 1-ci Sədri Nəriman Nərimanov da iştirak etmişdir. Sonralar M.Salehli həmin günü belə xatırlayırdı:” Mən birinci il idi ki, məktəbdə oxuyurdum. Yadımdadır ki, böyük müsəmirə təşkil olunmuşdur. Həmin gecəyə Nəriman Nərimanov da gəlmişdir. O, məzunlara “Ay mənim saqqallı çocuqlarım”, – deyərək müraciət etdi. O öz nitqində Azərbaycanın gələcəyindən, məktəb məzunlarının qarşısında duran vəzifələrdən danışdı”.

Azərbaycan dilində ikinci dərəcəli məktəbi bitirmək şərəfi ilk dəfə 27 nəfər şagirdə nəsis olub:

Ağazadə Soltan – Göyçay
Əfəndizadə Azad – Şamaxı
Əfəndizadə Əli Fuad – Axısqa (Gürcüstan)
Əfəndizadə Adil – Axısqa (Gürcüstan)
İbrahimzadə Şirəli – Göyçay
İbrahimzadə Sadiq – Göyçay
İsmayılzadə Yəhya – Göyçay
Babazadə Əhməd – Bakı

Bədəlbəyli Əfrasiyab – Qarabağ
Bağırzadə Məhəmmədəmin – Bakı
Hacı oğlu Vəli – Bakı
Hüseynzadə Əbdülrəhman – Bakı
Süleymanzadə İsrəfil – Bakı
Şıxəlizadə Murad – Göyçay
Salahlı Saleh – Bakı
Talıbzadə Talib – Tiflis
Əlizadə Ağakazım – Bakı
Əlizadə Məhəmmədbağır – Göyçay
Aşubəyli Davud – Bakı
Quluzadə Rəsul – Bakı
KazıMZadə Qasım – Bakı
Musabəyli Əmir – Şəki
Mustafabəyli Ədhəm – Bakı
Məhəmmədzadə Nəcəf – Bakı
Mirzəzadə Arslan – Bakı
Mirəhmədzadə Mir Əsədullah – Göyçay
Yüzbaşılı Rəmzi – Şamaxı

Həmin şagirdlərin 13 nəfəri Bakıdan, 7 nəfəri Göyçaydan, 2 nəfəri Şamaxıdan, 3 nəfəri Gürcüstandan, 1 nəfəri Nuxadan, 1 nəfəri Qarabağdan idi [7, s.288-289].

İlk milli orta məktəbin buraxılışına həsr edilmiş təntənəli iclasda Nəriman Nərimanov üzünü məzunlara tutaraq demişdi: “Sizə birinci vəsiyyətim budur ki, həyatda çalışqan olun, qorxaq olmayın, həmişə xalqımızın irəli getməsinə çalışın”. Həmin sinfi bitirənlər içərisində məşhur bəstəkar, musiqişünas Əfrasiyab Bədəlbəylinin, istedadlı alim, cərrah Fuad Əfəndiyevin, akademik Səftər Quliyevin, dövlət xadimi Süleyman Vəzirovun və onlarla başqalarının adlarını çəkmək olar.

Abdulla Şaiq həmin illərdə Ali Pedaqoji İnstitutda, fəhlə fakültələrində, pedaqoji kurslarda və Xalq Maarif Komissarlığının türk (Azərbaycan) dili dərslərlərini hazırlayan komissiyasının işində iştirak etsə də, “Nümunə Məktəbi”ndən ayrılma- mışdır. 1927-ci ilədək həmin məktəbdə ədəbiyyat, 1932-ci ilədək Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi fənnindən dərs demişdir. 1932-ci ildə pedaqoji fəaliyyətdən uzaqlaşaraq bədii yaradıcılıqla məşğul olmuşdur. 1924-cü ildə Xalq Maarif Komissarlığının Baş ictimai tərbiyə idarəsi tərəfindən məktəbə onun yaradıcısı və cəfəkeşi A.Şaiqın adı verildi. İlk vaxtlar məktəbə A.Şaiq rəhbərlik edirdi. Sonra məktəbə Qafur Əfəndizadə (Qan-

təmir) müdir təyin olundu. “Nümunə Məktəbi” Ali Pedaqoji İnstitutun tələbələrinin tədris laboratoriyası rolunu oynayır. Tələbələr burada sınaq dərsləri keçir, onlara Pedaqoji İnstitutun müəllimləri dərs deyirdi.

Nümunə məktəbinin ilk buraxılışı 1923-cü ildə, ikinci buraxılışı 1925-ci ildə, üçüncü buraxılışı isə 1926-cı ildə olub. 1924-cü ildə “Nümunə Məktəbi”nin quruluşu aşağıdakı kimi, 4 sinifli ikinci dərəcəli bir təhsil ocağı idi. 4 sinifdə oxuyan şagirdlərin ümumi sayı 129 nəfər idi. Onlardan 42-si bakılı, 78-i Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrindən, İrəvandan və Göyçə mahalından gələnlər idi. Kənardan gələn imkansız tələbələr Ali Pedaqoji İnstitutun pansionatında (yataqxanasında) yaşayırdı. 1-ci sinifdə 40, 2-ci sinifdə 36, 3-cü sinifdə 26 və 4-cü sinifdə 27 şagird oxuyurdu. Məktəbin Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimləri A.Şaiq və Hüseyn Sadıq idi. 1-2-ci siniflərdə rus dili dərslərini Səmədağa Qayıbov, 3-4-cü siniflərdə Aleksandr Leplinski tədris edirdi. Tarix və ictimaiyyəti fənnini Süleyman Səlim, riyaziyyat fənnini 1-2-ci siniflərdə Ziya Azaqbəyli, 3-4-cü siniflərdə Kərim Qaziyev, son sinifdə triqonometriyanı Məhəmməd Əfəndizadə, 3-4-cü siniflərdə psixologiya fənnini Xəlil Fikrət, 1-2-ci siniflərdə təbiət fənnini Ali Pedaqoji İnstitutun təbiət şöbəsinin son kurs tələbəsi Nəman Əfəndizadə, 3-4-cü siniflərdə isə Məhəmməd Bayramzadə, 1-ci siniflərdə “Hikmət” fənnini Xudaverdi Kələntərli (sonralar ADPU-nun professoru), 2-4-cü siniflərdə İsmayıl Novruzı tədris edirdi. Məktəbin bütün siniflərində kimya fənni Xudaverdi Kələntərli, coğrafiya fənni Qafur Rəşad Mirzəzadə, alman dili İvan Viktoroviç Denfer, rəsm dərsi İvan Vasilyeviç Bering tərəfindən tədris edilirdi. Zəruri təcrübələr Ali Pedaqoji İnstitutun laboratoriyalarında aparılırdı.

Məktəbdə şagird komitəsi də fəaliyyət göstərirdi. Bu komitənin nəzdində ədəbiyyat, riyaziyyat və təbiət dərsləri vardır. Bəzi araşdırmalarda məktəbin xüsusi hesabından və smeta xərclərindən bəhs edilir. Əslində “Nümunə Məktəbi”nin xüsusi təsərrüfat fəaliyyəti olmamışdır. Məktəbin bütün xərcləri (hətta müəllimlərin əməkhaqqı da) Ali Pedaqoji İnstitutun təsərrüfat və maliyyə şöbəsi tərəfindən ödənilmişdir. “Nümunə Məktəbinin təşkilat və idarəsi” adlı

məqalədə oxuyuruq: Nümunə məktəbinin xüsusi təsərrüfat həyatı yoxdur. Məsarif və sairə müəllimlərin maaşı, həpsi institutun təsərrüfat və maliyyə şöbəsi tərəfindən təsviyə edilir” [1, s.87].

“Nümunə Məktəbi”ndə dərs deyən tələbələrin pedaqoji təcrübəsinə İsmayıl Hikmət (dil-ədəbiyyat), Məmməd Əfəndizadə (riyaziyyat), Fətulla bəy Rzabəyli (təbiət) və b. rəhbərlik edirdi. Beləliklə, “Nümunə Məktəbi” 1925-ci ildə A.Şaiq adına Pedaqoji Texnikuma çevrildi. 1926-cı ildə A.Şaiq adına Pedaqoji Texnikumu birinci dərəcəli məktəblərdə dərs demək hüququ qazanan 23 tələbə bitirdi:

Əhməd Əsədzadə – Salyan
Zərgərli Yunis – Salyan
Xanızadə Babazər – Salyan
Kərimzadə Bilal – Salyan
Kərim Cəmaləddin – Göyçə eli
Məhəmmədzadə Əli Ağ – Göyçə eli
Əbülqasım Nəzərov – Göyçə eli
Şirinzadə Şamil – Nuxa
Əli Əhmədzadə – İrəvan
Əbu Talibzadə Müzəffər – Ordubad
Aslanzadə Muxtar – Bakı
Bağbanzadə Cavad – İran
Şəbanzadə Hacı Ağ – Bakı
Salahlı Məhəmməd Əmin – Bakı
Sadıqzadə Məhəmməd Sadıq – Bakı
Abdullazadə Cəfər – Naxçıvan
Abdullazadə Abdulla – Şamaxı
Qazızadə Marlen – İrəvan
Quluzadə Məhəmməd Ağ – Bakı
Kazımsadə Əhməd – Bakı
Məhəmmədzadə Rəhim – Bakı
Məhərrəmzadə Kərim – Şamaxı
Məhəmmədəli Kərimzadə – Bakı

Bu tələbələr Bakının məktəblərində 7 ay pedaqoji təcrübədə olmuş və sınaq dərsləri keçmişlər. Məktəbi bitirən 23 nəfərdən 4-ü Salyan, 3-ü Göyçə, 8-i Bakı, 2-si Şamaxı, 2-si İrəvan, 1-i Ordubad, 1-i Nuxa, 1-i İran, 1-i isə Naxçıvandan idi. Həmin tələbələr ibtidai məktəblərdə dərs deməklə yanaşı, ali təhsillərini də davam etdirə bilirdilər.

1926-1927-ci tədris ilində A.Şaiq adına Pedaqoji Texnikumda 123 tələbə təhsil alırdı ki, bu da həmin dövrdə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən 15 pedaqoji texnikumda oxuyan 2260 tələbənin 5,4%-ni təşkil edirdi. 1926-1927-ci tədris ilində

maliyyə və kadr çatışmazlığı, Ali Pedaqoji İnstitutun Azərbaycan Dövlət Universiteti ilə birləşdirilməsi nəticəsində A.Şaiq adına Pedaqoji Texnikum öz fəaliyyətini dayandırdı və yenidən ikinci dərəcəli məktəbə çevrildi. Lakin 16 iyun 1926-cı ildə Nazirlər Kabinetinin iclasında 1926-1927-ci tədris ilindən “Nümunə Məktəbi”nə şagird qəbulunun dayandırılması haqqında qərar qəbul edildi. Xalq Maarif Komissarlığı kollegiya iclasında Nazirlər Kabinetinin qərarını yekdilliklə təsdiq etdi. Beləliklə, 760 nəfər şagirdin təhsil aldığı “Şaiq Nümunə Məktəbi”nin fəaliyyətinə son qoyuldu [6].

1921-ci ildə Ali Pedaqoji İnstitutun ilk marşın sözlərini A.Şaiq, musiqisini Ü.Hacıbəyov yazıb. Gənclik marşı ilk dəfə həmin Pedaqoji İnstitutun və “Nümunə Məktəbi”nin tələbələrindən ibarət birgə xorun ifasında səslənib. Gənclik marşı tələbələrin – bilik, nur və şanlı ordusunun, qaranlıqlarla çarpışan, onu qovan, elm, ürfan ordusunun kollektiv yürüşünü müşayiət etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Gənclik marşı

Ali Pedaqoji İnstitutunun tələbələrinə

Biz bilik, şən ordusu, Azərbaycan ordusu,
Qaranlıqlarla çarpışan elm, ürfan ordusu.

Köhnə, çürük qüvvələri parçalayıb yıxan biz,
Şimşək kimi parıldayan, ildırım tək çaxan biz.
Daşqın, coşqun sellər kimi hər tərəfə axan biz,
Bizik nurlu aləm quran azad insan ordusu.

Sevgi, atəş ocağıdır Azərbaycan ölkəmiz,
Şərqə, Qərbə işıq saçan, atəş yakan bizik, biz.
İgidlikdə, hər sənətdə ad çıxarmış nəslimiz,
Bizik bilik arxasınca gedən ön, şən ordusu.

Üstümüzdə dalğalanır nur saçaq bayrağımız,
Elmsizlik, istibdaddır bizim böyük yağıımız.
Yorulmadan çarpışıraq ki, parləsın ocağıımız,
Bizik qaranlıq qovan, nur saçan dan ordusu.

A.Şaiq “Üçüncü nur qafiləsi” adlı məqaləsində yazırdı: “Böyük alimlər, şairlər, rəssamlar və müəllimlər yetişdirməyən millətlər kəndindən daha qutlu millətlərin təsir və nüfuzu altına girərək get-gedə əriməyə, məhv olmağa məhkum olur. Sağlam və canlı bir hökumət və

cəmiyyət qura bilmək üçün hər millət ana dilində orta və ali məktəblərə sarılmışdır. Zira ki, o, pək gözəl anlamışdır ki, hər şeyi yaradan məktəblər və müəllimlərdir. Məktəblər və müəllimlər olmazsa, o, millət içində vəzifəsini bilən alim və fəal sinif üzvləri yetişməz. Məktəblər olmazsa, yabancı nasirlərdən qurtulmuş yaradıcı və müstəqil fikir sahibi olan alimlər çıxamaz. Məktəblər olmazsa, məktəbləri yaradan və ona kəndi ruh və enerjisini verən həqiqi müəllimlər, parlaq yıldızlar doğmaz. İştə məktəb həyatını quran həqiqi müəllimlər, məmləkətə lazım olan bütün sinif təşkilatını da gözəlcə qurmuş və iş bulumunu alim, fəal və şüurlu üzvlər əlinə vermiş olur ki, bu saatda hər millət, hər hökumət anlanıyor və yüksəliyor” [1, s.126].

20-ci illərdə formalaşan ilk maarif ordusunun sırası az sonra daha da sıxlaşdı, Azərbaycanda elmi-siyasi və pedaqoji elita formalaşdı. Ayrı-ayrı insanlar dünyaya gəldiyinə görə valideynlərə, millət isə məktəbə və müəllimə borcludur. Belə müəllimlərdən biri də bu gün adını hörmət və ehtiramla andığımız müəllimlər müəllimi Abdulla Şaiqdir. Əgər elmi pedaqogikanın banisi Y.A.Komenski “Real aləm şəkillərdə” (92 əsərin müəllifi olsa da), L.Tolstoy “Əlifba” dərslərini yazmaqla tarixdə qalması haqq etmişdilsə, qüdrətli sənətkarımız, müəllimlər müəllimi Abdulla Şaiq yalnız “Nümunə Məktəbi” yaratmaqla adını millətin şərəf və şöhrət kitabına yazması bacarmışdır.

Azərbaycanda anadilli məktəbin açılması zaman-zaman milli maarifçiləri düşündürən ən ciddi məsələ olmuşdur. Azərbaycan ərazisində yaranan alban məktəbləri və zərdüşt məktəbləri VIII əsrin əvvəllərindən başlayaraq, tədricən müsəlman məktəbləri ilə əvəz olundu. Çar Rusiyasının Azərbaycanı işğalına kimi burada islam məktəblərinin bütöv sistemi (ibtidai, orta və yüksək) formalaşmışdır. 1829-cu ildə Zaqafqaziya məktəblərinin nizamnaməsinin qəbulundan sonra Azərbaycan ərazisində qəza məktəbləri, ibtidai məktəblər, şəhər məktəbləri, realni məktəblər, rus-tatar məktəbləri yaradıldı. Təlim dili rus dili olan bu məktəblər dövlət məktəbləri idi. Yalnız həmin dövrdə S.Ə.Şirvaninin, M.İ.Qasirin, M.M.Nəvvabın, M.T.Sidqinin açdığı məktəblər anadilli ibtidai məktəblər hesab olunurdu. Ali məktəblərə qəbul olunmaq üçün real və

klassik gimnaziya təhsili tələb olunurdu. Ana dilində isə bu tip məktəblər yox idi. Ona görə də Ali Pedaqoji İnstitut cəmi 6 tələbə ilə fəaliyyətə başlamışdır. Həmin dövrdə ana dilində orta təhsil almış gənclər yox idi. Bunun da başlıca səbəbi ana dilində orta məktəbin olmaması idi. Təhsil tariximizdə ilk anadilli orta məktəbin yaradıcısı A.Şaiq hesab olunur. Məhz o, ilk dəfə “Nümunə Məktəbi”ni yaratmış və həmin məktəbin nümunəsində sonralar onlarla ana dilində orta məktəblər açılmışdır. Ali Pedaqoji İnstitutla bağlı ilk himnin yaradılması da A.Şaiqin adı və yorulmaz fəaliyyəti ilə bağlıdır.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqatda elmi-pedaqoji ədəbiyyat araşdırılması, arxiv materiallarının öyrənilməsi, müqayisəli təhlil və ümumiləşdirmə metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın yeniliyi. Məqalədə XX əsrin ilk onilliklərində Azərbaycanda milli təhsil və pedaqoji fikir uğrunda aparılan mübarizənin istiqamətlərinin müəyyənəşdirilməsi, anadilli orta məktəbin yaradılmasının ali pedaqoji kadr hazırlığında rolunun sistemli şəkildə araşdırılması, məktəblə bağlı xeyli materialın transliterasiya edilərək tədqiqata cəlb edilməsi yenilik kimi diqqəti cəlb edir. Ali Pedaqoji İnstitutun ilk himninin sözlərinin A.Şaiqə, musiqisinin görkəmli bəstəkarımız Ü.Hacıbəyova aid olmasının müəyyənəşdirilməsi də yenilik kimi qəbul oluna bilər.

Tədqiqatın tətbiqi. Tədqiqatın materiallarından “Təhsil və pedaqoji fikir tarixi”, “Pedaqogika tarixi”, “Azərbaycanda təhsilin inkişaf tarixi” və “Azərbaycanda məktəb və pedaqoji fikir tarixi” fənlərinin tədrisində istifadə etmək olar.

ƏDƏBİYYAT

1. Ali Pedaqoji İnstitutun salnaməsi. (Tərtib, transliterasiya, izahlar və ön sözün müəllifi prof. F.Rüstəmov). Bakı, Elm və təhsil, 2020.
2. Azərbaycan Ali Pedaqoji İnstitutu (Tərtib, transliterasiya, izahlar və ön sözün müəllifi prof. F.Rüstəmov). Bakı, Elm və təhsil, 2020.
3. Əhmədov C. Şaiq məktəbi. “Azərbaycan gəncləri” qəzeti, 24 dekabr 1981.
4. Məmmədov Ə. Abdulla Şaiq. Bakı, Gənclik, 1983.

5. Rüstəmov F. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti (1921-1991). I-II hissə. Bakı, ADPU, 2021.

6. Mürşüdlü M. Ana dilli məktəb. "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 20 sentyabr 2019.

7. Rüstəmov F.A. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin rektorları. Bakı, Elm və təhsil, 2019, 304 səh.

8. Rüstəmov F. Milli maarifimizin qaranquşları (ADR dövründə məktəb). "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, 1992, №2-3, səh.54-60.

9. Şaiq A. Xatirələrim. Bakı, Uşaqgənclənəşr, 1961, 224 səh.

F.Rustamov

Organization of the first secondary school in the native language in Azerbaijan

Abstract

In the Middle Ages, the whole system of Islamic schools (primary, secondary and higher) was formed in Azerbaijan. After the end of the Russian occupation of Azerbaijan in 1829, the charter of the Transcaucasian schools was adopted. According to the charter, primary schools, city schools, higher primary schools were established in Azerbaijan. These Russian-language schools were state-run. Only then schools, open S.A. Shirvani, M.I. Kasirom, M.M. Navvabom, M.T. Sidgi were considered primary schools with a native language. For admission to the university required real and classical gymnasium education. There was no middle school with native language. Thus, the Higher Pedagogical Institute began to work only with 6 students. At that time there were no young people who received secondary education in their native language. The main reason for this was the lack of a secondary school with a native language. A. Shaig is considered to be the first founder in the history of our secondary school education in the native language. He was the first to open a secondary school in the native language, and later, for example, this school was the opening of dozens of general education schools in the native language. The creation of the first anthem at the

Higher Pedagogical Institute is also associated with the name and indefatigable activity of A. Shaiga. The article examines the role of A. Shaiga in the formation, development and history of education of secondary schools, organized in his native language.

Ф.Рустамов

Организация первой средней школы с родным языком в Азербайджане **Аннотация**

В средние века в Азербайджане сформировалась целая система исламских школ (начальных, средних и высших). После окончания русской оккупации Азербайджана в 1829 году был принят устав закавказских школ. Согласно уставу в Азербайджане созданы начальные школы, городские школы, высшие начальные школы. Эти русскоязычные школы были государственными. Только тогда школы, открытые С.А. Ширвани, М.И. Касиром, М.М. Наввабом, М.Т. Сидги, считались начальными школами с родным языком. Для поступления в университеты требовалось реальное и классическое гимназическое образование. Средних школ с родным языком не было. Таким образом, Высший педагогический институт начал работать только с 6 студентами. В то время не было молодых людей, которые получали среднее образование на родном языке. Основной причиной этого было отсутствие средней школы с родным языком. А.Шайг считается основоположником первой в истории нашего образования средней школы на родном языке. Он первым открыл среднюю школу на родном языке, а позже по примеру этой школы были открыты десятки общеобразовательных школ с родным языком. Создание первого гимна при Высшем педагогическом институте также связано с именем и неутомимой деятельностью А.Шайга. В статье исследуется роль А.Шайга в становлении, развитии и истории образования средней школы, организованной на его родном языке.